La Balma de la Xemeneia (Amer)

Caçadors de Cavalls durant la prehistòria *

per Joan Abad, Albert Aulines i Josep Canal

---

* *Aquest article havia de ser publicat a la* ***Revista de Girona*** *a principis de 2004, però, el consell de redacció ens va demanar de modificar-lo per motius d'espai i redactar-ne un de nou més sintètic: aquest nou article és el que sortirà publicat pròximament (estiu de 2005) en un nou número de la* ***Revista de Girona****. Hem cregut adient, no obstant això, publicar l'original d'aquest article en aquest Quadern*

Des de l'any 2001, l'Associació Arqueològica de Girona i la Universitat de Tarragona duen a terme intervencions arqueològiques en un nou jaciment del plistocè superior localitzat a les comarques gironines: la Balma de la Xemeneia (Amer). Es tracta d'un avenc desmantellat on, excepcionalment, s'han conservat diverses evidències arqueològiques (indústria lítica, fauna, carbons). Els instruments de pedra són, bàsicament, el sílex i les roques locals (quars, pórfir i quarsita), els atributs tècnics dels quals es poden atribuir a dos períodes diferents del paleolític: el superior (Homo sapiens) i el mitjà (Homo neandertalensis). Les restes d'animals fossilitzats pertanyent, sobretot, a cavalls i cérvols, i presenten senyals evidents d'origen antròpic: marques de tall, incisions, fractures. Aquestes característiques, juntament amb la situació del jaciment (enmig dels imponents cingles de Sant Roc) suggereixen que els homínids van practicar un tipus de caça peculiar i poc conegut a la península Ibèrica: la caça de cavalls tot despenyat-los des dels cingles. Paral·lelament als treballs arqueològics, s'han dut a terme un seguit d'activitats d'ordre social per tal que els habitants més pròxims de la Balma s'identifiquin, participin i es responsabilitzin del seu Patrimoni.

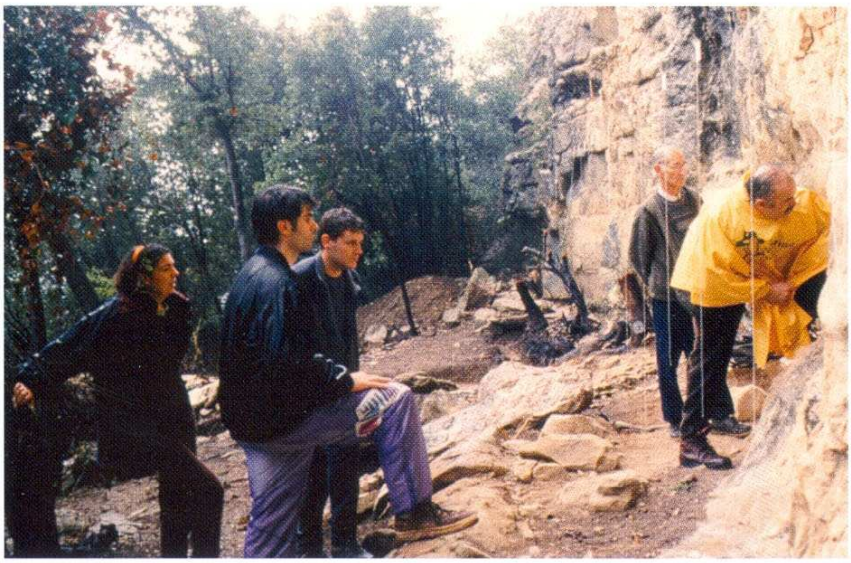
L'Europa dels darrers 130.000 anys

Homo sapiens és el resultat d'una llarga història evolutiva que va començar ara fa entre vuit i sis milions d'anys a Àfrica en el moment que el llinatge humà es va separar dels ximpanzés a partir d'un avantpassat comú. Des d'aleshores i fins avui, diferents espècies d'homínids (*Homo habilis, Homo erectus, Homo antecessor, Homo heidelbergensis, Homo neandertalensis, Homo sapiens*) han anat adquirint els trets característics de la complexitat humana actual: bipedisme, fabricació d'eines de pedra, domini del foc, el llenguatge, ornaments per vestir, creació d'art, acumulació de cadàvers, entre d'altres.

Setembre de 2003.
Un grup d'arqueòlogues davant els blocs caiguts de la Balma de la Xemeneia (Foto: A. A.)

Un dels períodes més interessants d'aquest llarg camí cap a la complexitat humana actual té lloc durant el plistocè superior, el darrer del plistocè (1.800.000-10.000 anys). Cronològicament, compren des de 130.000 fins a 10.000 anys, moment en què s'inicia el període geològic actual, l'Holocè ("temps recents"). És tracta d'un període ben conegut perquè el registre fòssil ha proporcionat gran quantitat de dades (restes de fauna, d'eines de pedra, de pòl·lens), la correlació de les quals ha permès reconstruir tant el medi en què van viure aquests homínids (*Homo neandertalensis* i *Homo sapiens*) com el seu propi desenvolupament biològic i cultural.

***5 de maig de 2002**. El punt de vista positiu de l'Eudald (a la dreta) reforça les perspectives arqueològiques que ofereix la Balma de la Xemeneia. (Foto: J. A.)*

Amb l'inici del plistocè superior, el continent europeu experimenta, progressivament, una forta davallada de les temperatures: el clima és, cada vegada, més fred. En conseqüència, apareixen casquets glacials a les zones terrestres més elevades i el nivell del mar baixa, essent ben visibles algunes plataformes continentals avui soterrades (per exemple, el pas de Calais, a Anglaterra). També el món animal es ressent d'aquest fort canvi climàtic: l'aparició, l'extinció o la migració d'algunes espècies són trets característics d'aquest moment. I, en aquest medi rigorosament castigat pel fred, es desenvolupa també l'única espècie humana que viu en aquest moment al continent europeu: la neandertal.

Encara avui, més de cent cinquanta anys després del seu descobriment per la ciència (el 1856 a la vall de Neander, Alemanya), els neandertals són tema de debat, de passió i de misteri, tant pels investigadors com pel públic en general. El neandertal és l'espècie humana fòssil més popular i enigmàtica i, a nivell científic, la més ben estudiada per l'abundància de restes fòssils localitzades. Una cosa, però, és certa: la imatge de bèstia o de monstre amb que se'ls va etiquetar a finals del segle XIX ja no té sentit en l'estat actual de les investigacions. Lluny d'aquest pejoratiu estereotip, avui es pot afirmar que els neadertals formaven societats tan complexes com les nostres: dominaven la tècnica del foc, enterraven els seus morts, disposaven de llenguatge i tenien cura dels membres del seu grup.

Aquest escenari es mantindrà més o menys estable fins fa 40.000 anys, moment què arriba i s'instal·la una nova espècie humana procedent de l'est d'Europa: Homo sapiens. A partir d'aquest moment dues espècies humanes diferents conviuen al continent europeu. Però, no serà pas per gaire temps: lentament, els grups neandertals van retrocedint terreny respecte als nouvinguts fins al punt que, entre fa 35.000 i 30.000 anys, desapareixeran per sempre més com a espècie. Els darrers testimonis de la seva existència els trobem al sud de les penínsules Ibèrica i Itàlica.

L'arribada i posterior ocupació de tot el territori europeu per Homo sapiens i l'extinció dels neandertals és un tema molt controvertit. S'han plantejat tot tipus de causes (climàtiques, tecnològiques, bèl·liques), però, el cert és que encara avui no és una qüestió del tot resolta[1] .

[1] Suggerim als lectors interessats els llibres de Clive Gamble i Stringer *(En busca de los neandertales)* i de Josep Corbella, Eudald Carbonell, Salvador Moyà i Robert Sala (*Sapiens. El llarg camí de l'evolució humana)*.

EL PLISTOCÈ SUPERIOR

Cronologia: 130.000-10.000 B.P. (estadis isotòpics: 2 a 5).

A nivell cultural, es poden diferenciar dues etapes: paleolític mitjà i paleolític superior.

Paleolític mitjà

És un període amb característiques diferents depenen de la regió o continent que s'analitzi. A Europa, per exemple s'inicia a l'entorn dels 300.000 anys, es perllonga fins fa uns 40.000 anys, i compren el moment de màxim esplendor de la vida dels neandertals.

Apareixen les primeres evidències de trets característics de la humanitat actual: domini del foc, enterrament dels morts i el llenguatge. Les principals espècies d'homínids són Homo heidelbergensis, Homo erectus i Homo neandertlensis.

Paleolític superior

Tenen lloc avenços tecnològics, socials i artístics no coneguts fins al moment (per exemple: confecció de vestits i representacions d'art parietal). Alguns investigadors consideren aquest període com la primera gran revolució humana.

En aquest moment té lloc l'aparició de l'espècie humana actual, Homo sapiens, que probablement es va originar al sud d'Àfrica, ara fa uns 150.000 anys.

A la península Ibèrica, però, Homo sapiens no arriba fins al voltant dels 40.000 anys i, poc a poc, s'expandirà per tot el territori. Abans, però, conviu uns 10.000 anys amb els neandertals, espècie humana genuïnament europea que s'extingeix fa 30.000 anys.

Fa uns 10.000 anys, coincidint amb el darrer gran canvi climàtic del planeta, el sistema econòmic de subsistència paleolític serà substituït paulatinament per un nou sistema econòmic basat en la producció (comunitats d'agricultors i ramaders, període conegut per neolític).

Presència humana a les comarques gironines durant el plistocè superior

Els jaciments arqueològics gironins també són testimoni del context climàtic, biològic i cultural que acabem de descriure sobre el plistocè superior europeu: Les Escaules i Sant Benet (a l'Empordà); Cau de les Goges, Cova de les Goges, Can Crispins, Can Rubau, Can Garriga i Pedra Dreta (al Gironès); Cal Coix i Puig de les Ànimes (a la Selva); coves del Reclau Viver de Serinyà, Bora Gran d'en Carreres, Can Puig de la Bellacasa i la mandíbula de Banyoles (al Pla de l'Estany); Cova 120, Cova dels Ermitons, Roc de la Melca i Coma d'Infern (a La Garrotxa) [2].

D'entre tots, però, convé destacar, per l'àmplia informació que proporcionen, els jaciments del Reclau Viver, la Bora Gran, la Cova 120 i la Cova dels Ermitons. Tots són jaciments coneguts des de fa temps. La Bora Gran, per exemple, va ser el primer jaciment paleolític descobert a Catalunya (any 1866, Josep Catà). Pertany al període magdelenià i està datat en uns 10.000 anys. A més de restes faunístiques i lítiques hi són presents abundants evidències d'eines fabricades sobre os (atzagaies, arpons, punxons). Però, tot i ser un jaciment tant excepcional, encara avui no es disposa d'un estudi arqueològic global i continua ubicat aigües avall del Serinyadell sense cap mena de protecció ni senyalització.

L'interès arqueològic de les cavitats travertíniques del Reclau Viver de Serinyà va ser advertit per primera vegada per Josep Coromines a principis dels anys 30. Des d'aleshores, i durant els quaranta anys següents, Coromines va dur a terme diferents intervencions arqueològiques en aquest sector que van posar al descobert diferents cavitats, les més importants de les quals són el Reclau Viver, Mollet, Pau i l'Arbreda. No serà fins a principis dels setanta, però, que la zona del Reclau assolirà el seu màxim rendiment: un sondeig de vuit metres realitzat a la cova l'Arbreda posa de manifest l'evolució continua de les cultures del solutrià, gravetià, aurinyacià i mosterià i es converteix així en un dels jaciments arqueològics del plistocè superior més complerts de la península Ibèrica i d'Europa. Actualment, les dades elementals sobre el paleolític en aquestes coves provenen del Col·loqui "*Quadre cronològic del plistocè superior a Catalunya. Paleoambients i cultures prehistòriques*" celelebrat el juny de 1984 a Talteüll i a Banyoles [3].

A l'Alta Garrotxa s'hi troben dues cavitats amb evidències del paleolític mitjà: la Cova dels Ermitons i la Cova 120. Ambdues són testimoni de la presència de les darreres ocupacions neandertalianes a les comarques gironines.

Aproximació a un territori desconegut

Al llarg de la primera part de la dècada dels anys vuitanta, el grup de recerques de l'Associació Arqueològica de Girona va dedicar una part de les seves sortides de camp a explorar la part superior de la cinglera de St. Roc, un territori que desconeixíem però que amb el pas dels temps el vam considerar -i considerem, encara- extraordinari[4].

[2] Una visió global dels jaciments paleolítics gironins es pot consultar als llibres de Josep Canal i Narcís Soler (*El Paleolític a les comarques gironines*) i de Josep Canal i Eudald Carbonell (*Catalunya Paleolítica*).

[3] Les actes d'aquest col·loqui van ser publicades l'any 1987 al volum VI de la revista d'arqueologia gironina *Cypsela*.

[4] La recerca arqueològica duta a terme per part de l'Associació Arqueològica de Girona als cingles de Sant Roc es pot consular als números 5 (1983), 8 (1998), 10 (2001), 11 (2003) i 12 (en premsa, 2004) dels *Butlletins* i *Quaderns de treball* publicats per aquesta entitat

La primera visita la vam fer acompanyats de Jordi Barris, l'any 1981, que prèviament ens havia dut una mostra dels materials que havia recollit a l'est del mas Llepard i a tocar el camí que duu a l'ermita de St. Roc, just on travessa la riera Matalladres, en un camp erm, el qual altre temps havia estat una vinya. La forta erosió havia posat al descobert una gran quantitat d'ascles i fragments de roques dures tallades, com ara els quarsos, les quarsites, els pòrfirs i alguna calcedònia. El sílex, que també hi és present, no arriba al 0'01%, i en cap cas no és indústria laminar (si aquesta tècnica fos representativa, correspondria al mode tècnic 4, associat a l'home anatòmicament modern, Homo sapiens). La majoria d'aquests materials presentava una forta concreció calcària, fruit de la seva integració en l'escàs paquet d'argiles grogues (± 10 cms) i la dura roca calcària eocènica de la base. Pensem que els materials podrien trobar-se en posició primària, la qual cosa permetria fer-hi una excavació, cosa que ara per ara no descartem.

***Setembre de 2003**. La Balma de la Xemeneia (Amer) és un nou jaciment del plistocè superior de les comarques gironines. Està situat als cingles de Sant Roc (un vértex on coincideixen la Garrotxa, la Selva i el Gironès. (Foto: A. A.)*

Les primeres visites al jaciment que ens va mostrar Jordi Barris, anomenat al cap d'un temps "Santa Elena I" [5], ens produïen una profunda emoció. Intuíem que trobaríem altres punts d'ocupació, com així va ser. La constància en la recerca va donar els seus fruits. El resultat d'aquesta nostra activitat de camp, que va durar uns cinc anys, va ser la descoberta de dotze estacions en superfície situades entre el mas Llepard i La Barroca [6]."Santa Elena I" és, amb diferència, el jaciment a l'aire lliure on s'ha recollit més material. La resta d'ocupacions, amb indústria lítica coincident, molt dispersa i meteoritzada, compten amb molt poques peces. Els materials, una vegada estudiats i classificats, ens van fer arribar a una conclusió: es tractava d'indústria lítica dels modes tècnics 2 i 3.

[5] Jordi Barris, pioner en la recerca prehistòrica dels cingles de Sant Roc, va publicar el resultat dels seus treballs l'any 1982 a la revista *Excursionisme*, número 86, pàg. 22, ("El jaciment paleolític de La Barroca-Santa Elena" i l'any 1983 a la *VI Reunión del Grupo de Trabajo del Cuaternario*, Santiago, pàgs. 110-124 ("El yacimiento paleolítico al aire libre de La Barroca-Santa Elena .Sant Aniol de Finestres, La Garrotxa, Girona").

[6] L'estudi detallat d'aquest dotze jaciments es pot consultar a la pàg. 279 de la *Catalunya Paleolítica* de Josep Canal i Eudald Carbonell

Als cingles de St. Roc, doncs, hi havíem localitzat un seguit de campaments, estacionals i a l'aire lliure, que encaixaven perfectament amb les tradicions de talla preneanderthalianes i neanderthalianes, presents a la comarca del Pla de l'Estany (Serinyà i Clot d'Espolla i als tecnocomplexes en superfície de la comarca de la Selva.

Solutré com a model

L'any 1983 un de nosaltres (J.A.) va fer una incursió al peu de la cinglera de Sant Roc. La hipòtesi era que si a l'aire lliure hi havia ocupacions, lògicament podia haver-n'hi a la base de l'imponent cingle. També volia comprovar si, efectivament, el mite dels caçadors de Solutré, que teòricament espantaven els ramats de cavalls fent-los despenyar, es podia donar també allí. A prop de Solutré (França), i en un paisatge semblant al que ens ocupa, als peus d'un cingle i totalment mesclats s'hi van localitzar les restes òssies de més de deu mil cavalls salvatges. Aquests èquids, segons les conclusions dels investigadors, van ser perseguits en desbandada i obligats a saltar al buit. Els intel·ligents caçadors (sapiens moderns), familiaritzats amb els costums dels cavalls, que coneixien amb detall el seu territori, és probable que perllonguessin aquesta estratègia de caça al llarg de moltes generacions, atesa la impressionant acumulació d'ossos a peu de cingle.

Per comprovar, doncs, la tesi dels investigadors gals, i com que desconeixíem l'àmbit que volíem prospectar, prèviament vam demanar ajut a l'Andreu Espígol, del mas Llepard. Ell, molt amablement, ens va acompanyar al Cau del Llop, una petita cavitat que hi ha a mig cingle, mostrant-nos l'abrupte pas que ens duria a la base de la cinglera.

La segona visita, no exempta de dificultats, va comportar la localització d'un nou jaciment, la Balma de la Xemeneia, anomenada així pel forat creat al límit de la cornisa calcària per un rierol en precipitar-se al buit. En realitat és un avenc desmantellat i en la seva fase terminal.

Recórrer la base de la cinglera és molt dificultós. Podríem dir que ens movem enmig d'una bardissa de proporcions colossals. De tant en tant, però, apareix alguna clariana, la qual cosa permet fer un respir i, entre els arbres i els matolls, podem observar les parets de l'enorme edifici calcari que tenim al davant. Així avançàvem aquell dia de primavera de l'any 1983. La sensació d'ofec, d'estar perduts i no poder sortir d'aquell infern verd, era aclaparadora. Volíem renunciar a la recerca. Estàvem decidits a sortir-ne just quan veiéssim algun canal que possibilités l'accés a la "superfície". Va ser llavors que ens vam adonar del forat -d'uns tres metres de diàmetre- que hi havia al perfil superior, semblant a una xemeneia. Feia poc que havia plogut, i encara l'aigua saltava al buit. El lloc permetia fer un recés, atesa l'amplitud de la lleixa calcària. Llavors, d'esquena al paisatge, vam començar a resseguir la base del cingle, adonant-nos de la presència d'una ascla de quars cimentada en un dels blocs caiguts. La mirada de seguida va anar a l'encontre del lloc on podia haver-se després el bloc. Va ser llavors quan un molar de cavall va cridar la nostra atenció. Formava part d'un paquet de sediments situats en un pla vertical, formant un angle recte amb la base del cingle. Al cap d'una estona, no exempta d'una gran excitació, havíem localitzat dos molars de cavall, la secció d'un os de grans dimensions, altres mostres d'indústria lítica, un nucli de pòrfir i el que semblaven carbons. Així, s'havia confirmat la hipòtesi de treball. El model de Solutré, encara que a molt petita escala, també era possible a la cinglera de St. Roc.

Vam tornar-hi dues vegades més: fotografies, planimetria del jaciment, localització de més material arqueològic... Acabada aquesta feina, vam contactar amb alguns professionals del món de l'arqueologia, però les dificultats del lloc, el seu accés, bàsicament, van impossibilitar de continuar la feina començada. Han hagut de passar divuit anys, perquè un de nosaltres (A.A.), llicenciat en història per la Universitat de Girona, amb la col·laboració de l'equip de Prehistòria de la Universitat de Tarragona, juntament amb l'Associació Arqueològica de Girona, finalment activi, a partir del setembre de 2001, l'excavació sistemàtica de la Balma de la Xemeneia.

Un nou jaciment del plistocè superior a les comarques gironines

La Balma de la Xemeneia està situada en l'entorn natural dels cingles de Sant Roc, un vèrtex on coincideixen La Selva, La Garrotxa i el Gironès. Forma part del terme municipal d'Amer (La Selva). Sobre la quadrícula UTM avarca la línia 4651731 nord i la 0470792 est. Està situat a 380 metres sobre el nivell del mar.

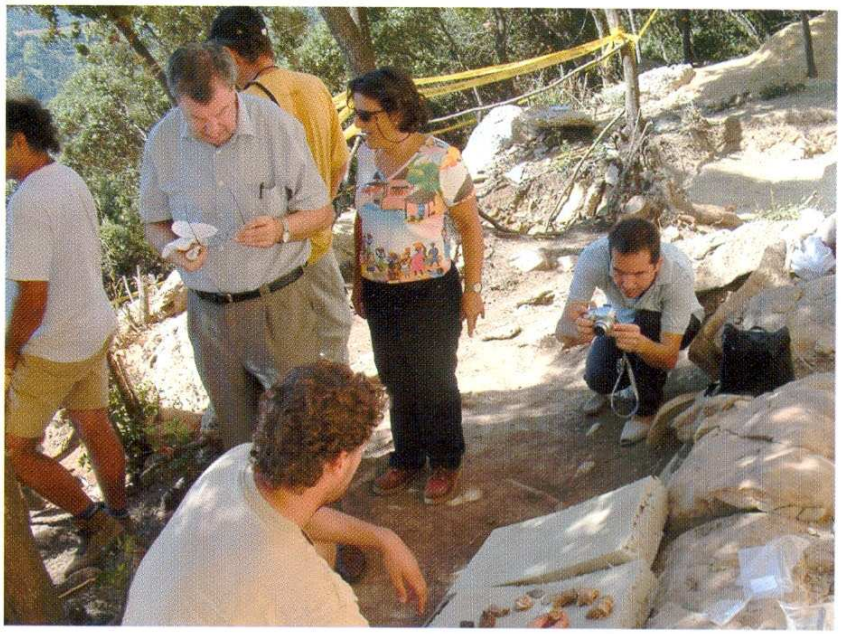
El jaciment s'anomena així perquè està situat just a sota d'una enorme bretxa oberta verticalment per la calcària i que pren la forma d'una xemeneia allargada -uns vint metres- en posició d'embut, la qual permet veure, des de terra estant, el cel. Situada enmig de grans enderrocs, la Balma de la Xemeneia mira a les valls dels rius Brugent i Ter i posseeix una visibilitat extraordinària pel control del territori en aquestes valls. No és d'estranyar, doncs, l'existència d'un assentament en un lloc com aquest, de tan difícil accés en els nostres dies, però que hauria estat un punt estratègic d'hàbitat prehistòric.

Tot i ser descobert l'any 1983, no va ser fins el 2001 que des de l'Associació Arqueològica de Girona i la Universitat de Tarragona ens vam plantejar la intervenció arqueològica sistemàtica a la Balma de la Xemeneia dins el marc d'un projecte més ampli titulat "*Evolució del poblament plistocè a la vall mitjana del Ter. Conques fluvials del Brugent i de la Llémena*", iniciat a principis de 2001. De moment hem dut a terme quatre tipus d'intervencions arqueològiques a la Balma: dos sondeigs (setembre de 2001 i tardor de 2002) i dues campanyes (març de 2002 i setembre de 2003)[7].

[7] Els treballs arqueològics realitzats fins avui a la Balma de la Xemeneia s'han difós en diferents medis. A la Revista *Amera*: núm. 3 (2002), Itinerari per la muntanya del Grony; núm, 4 (2002), Campament provisional. Taller d'arqueologia experimental a Amer; núm. 5 (2003), Prehistòria a la comarca de la Selva. Tardor de 2002. Amer i la prehistòria; núm. 6 (2003), Balma de la Xemeneia: història de la descoberta i perspectives de futur; núm. 7 (2003) Quinze dies de setembre. Excavació sistemàtica a la Balma de la Xemeneia. II Campanya (2003) i núm. 8 (2004) I Marxa Popular a la Balma de la Xemeneia. També a *La Revista 440 d'Olot*: núm. 81 (2003); Evidències d'antigues ocupacions humanes al sud de la comarca de la Garrotxa i (en premsa, 2004), Caçadors de cavalls als cingles de Sant Roc (sud de la comarca de la Garrotxa) durant la prehistòria. Al *Quadern de Treball de l'Associació Arqueològica de Girona*: núm. 11 (2003); Continuïtat i represa en la investigació i difusió del paleolític a les comarques gironines. Finalment, dins el volum *Història de la Garrotxa* de la col·lecció Història de les comarques gironines de la Diputació de Girona (en premsa, 2004); Les ocupacions humanes més antigues de la Garrotxa. La premsa escrita també s'ha fet ressò de les troballes a la Balma: Daniel Bonaventura (2003); Els homínids caçaven cavalls despenyat-los a Amer *Diari de Girona* (13-9-03) pàgs. 1-37; Daniel Bonaventura (2003); Els arqueòlegs troben Amer restes de cavalls i cérvols de fa 40.000 anys, *Diari de Girona* (2-5-02) pàg. 40.

Evidències arqueològiques

El material arqueològic recuperat fins avui (gener de 2004) no és molt abundant, però sí significatiu. Les restes d'animals fossilitzats són les més abundants en tots els nivells arqueològics. Tot i que es conserven en molt bon estat la majoria estan fragmentades fet que dificulta identificar a quina espècie pertanyen. En canvi, altres parts que s'han conservat millor (mandíbules, incisius, escàpules, radis, tíbies o peülles) sí ens permeten determinar-ne l'espècie. D'entre aquests animals identificats, la majoria són de talla gran (macrofauna): el cavall és amb diferència el més ben representat, però també hi són presents el cérvol i algun carnívor. Els petits animals (microfauna) pertanyen bàsicament a l'ordre del lagomorfs (conills), tot i que també hi ha evidències de rosegadors. En conjunt, però, l'aspecte més destacat de les restes faunístiques recuperades durant l'excavació és que moltes presenten senyals clars d'haver estat fracturades per l'home. L'estudi minuciós, des del laboratori, del caràcter antròpic en el registre animal donarà una valuosa informació sobre el tipus d'activitats que els homínids van dur a la Balma de la Xemeneia així com la seva relació i integració amb el medi.

La major part del material arqueològic recuperat a la Balma de la Xemeneia són restes faunístiques pertanyents a cavalls i cérvols (Foto: J. A. 2003)

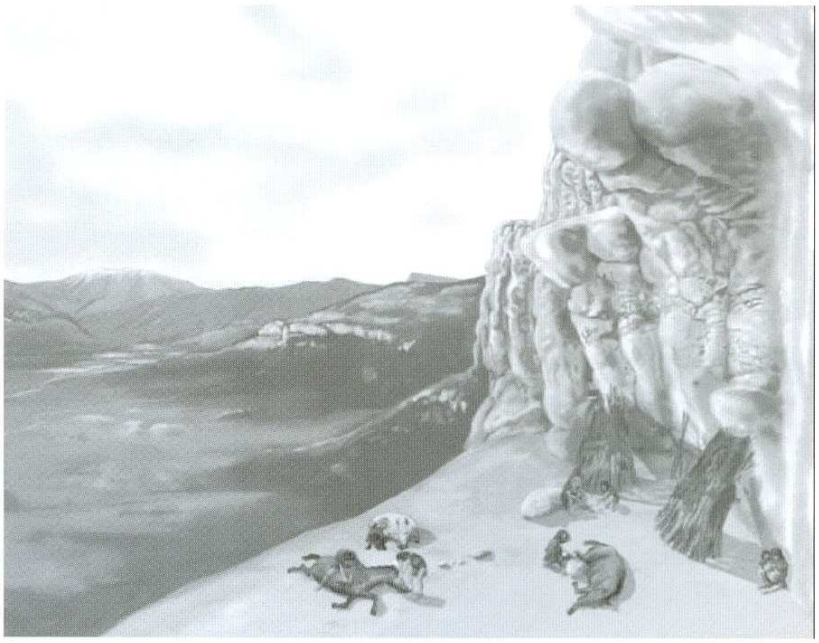
Les eines de pedra (indústria lítica) són un altre tipus d'evidència arqueològica. Les característiques (morfologia, matèria primera i atributs tècnics) de les peces extretes durant l'excavació permeten pensar que ens trobem davant de dos períodes diferents del paleolític. Un primer grup, el més nombrós, el formarien aquells útils - generalment de petit tamany- fabricats amb sílex. Per comparació amb d'altres jaciments, se sap que aquests instruments són freqüents a les comarques gironines a partir del paleolític superior (fa uns 40.000 anys) coincidint amb l'arribada d'Homo sapiens. Per contra, les eines de l'altre grup aprofiten bàsicament les roques locals (el quars, la quarsita, el pòrfir o la corniana), solen ser d'una mida més gran i s'associen a Homo neandertalensis. La localització in situ d'aquest tipus d'eines reforça la nostra hipòtesi inicial, en què plantejàvem la possibilitat de la presència neandertaliana al jaciment. Per tant, es pot afirmar que les restes arqueològiques excavades a la Balma són testimoni de l'activitat de l'home anatòmicament modern en un o varis moments del paleolític superior, i, possiblement, també de l'home de neandertal durant el paleolític mitjà.

Una tècnica de caça singular: despenyar els cavalls pels cingles de Sant Roc

Hem comentat més amunt que el descobriment de la Balma de la Xemeneia, l'any 1983, va ser el resultat de dues hipòtesis de treball prèvies. Primera: la recerca damunt el pla dels cingles de Sant Roc iniciats per Jordi Barris a principis dels vuitanta i continuats per l'Associació Arqueològica de Girona havia posat de manifest l'existència d'ocupacions neandertalianes a l'aire lliure. Era lògic pensar que també n'hi podia haver in situ a la base de la cinglera calcària. Segona: en un jaciment francès esmentat constantment per la bibliografia (Solutré, a França) s'havien documentat més de deu mil cavalls morts en ser despenyats des dalt d'un cingle pels homínids. No era improbable que als cingles de Sant Roc, on el paisatge és idèntic, també s'hagués produït una tècnica de caça similar. Vint anys després, les excavacions arqueològiques a la Balma de la Xemeneia han confirmat aquestes dues hipòtesis.

El registre arqueològic evidencia que el cavall és un dels animals més consumits pels homínids durant el plistocè superior a les comarques gironines. Els jaciments arqueològics que ho proven són l'Arbreda (Serinyà), Roc de la Melca (Sant Aniol de Finestres) i el Cau de les Goges (Sant Julià de Ramis).

També a la Balma de la Xemeneia el cavall és el més freqüent d'entre els animals fòssils recuperats. D'entrada, la caça del cavall demostra que els homínids estaven ben adaptats i explotaven al màxim els recursos que els oferia l'entorn dels cingles de Sant Roc. La presència de d'extremitats, peülles o molars és una prova que els cavalls eren caçats arran del cingle; no seria lògic transportar fins a peu de cingle aquestes parts més dures de l'animal si la caça hagués tingut lloc a la plana, hagués estat un transport innecessari. Tot indica, doncs, que els cavalls van ser despenyats des dalt al cingle. I, el fet que la majoria de les restes òssies estiguin cremades i presentin clars senyals de fractura antròpica (marques de tall i d'esquarterament sobre els ossos) significa que, un cop caçats, també van ser consumits allà mateix. A mesura que avanci la investigació els propers anys es podran conèixer més detalls d'aquest tipus de caça tan peculiar. Un estudi detallat de l'edat i el sexe pot arribar a precisar la composició del ramat, l'estació de l'any en què tenia lloc la cacera, la intensitat amb què els homínids practicaven la caça i, fins i tot, el comportament social (existència o no de divisió del treball) d'aquests caçadors.

Balma de la Xemeneia: escena d'esquarterament de cavalls caçats per despenyament des dels cingles de Sant Roc. (Dibuix: Jordi Fernández).

Aire fresc en la investigació prehistòrica gironina

Hem tingut temps per pensar, discutir, reflexionar a l'entorn de la Balma de la Xemeneia. Una conclusió: la nostra activitat ha reportat, al patrimoni prehistòric de les comarques gironines, un nou registre. Un nou capítol fins ara desconegut.

Hem de pensar que els jaciments paleolítics gironins, localitzats en cavitats o abrics, fa molts anys que es coneixen. Els jaciments de Serinyà (Pla de l'Estany) van ser descoberts a finals del segle XIX. El Cau del Duc de Torroella de Montgrí, a principis del segle XX. La cova dels Ermitons (a l'Alta Garrotxa), ocupada sens dubte pels neandertals, es coneix des dels anys quaranta; la cova 120, des de principis dels vuitanta.

La majoria d'aquests jaciments han sofert, al llarg de molts anys, tota mena d'actuacions, legals i il·legals. Excavacions formals i espoliacions furtives salvatges. Però encara no han estat investigats a fons. Un lamentable exemple: el jaciment emblemàtic de la Prehistòria catalana, situat als afores del poble de Serinyà, anomenat la Bora Gran d'en Carreres, el primer de tots on es va parlar de Prehistòria a Catalunya, resta en el més gran dels oblits. No està ni senyalitzat ni protegit. Encara fa pocs dies que el vam visitar: l'erosió continua posant al descobert restes de fauna fòssil. Aquest no és el model que volem per a la Balma de la Xemeneia. Al contrari, pensem en una gestió racional. En una protecció integral. En sumar esforços i preservar aquest patrimoni per tal de llegar-lo en perfectes condicions a futures generacions.

En resum, amb la descoberta de la Balma s'ha trencat una dinàmica històrica. Feia molts anys que al nostre territori no es localitzava un jaciment amb un potencial arqueològic tan interessant. Aire fresc, doncs, en el panorama actual de la prehistòria gironina.

Àmbit social

Des dels inicis de les excavacions arqueològiques sistemàtiques a la Balma de la Xemeneia (març de 2002), un dels objectius ha estat combinar els resultats pròpiament científics amb l'interès que a nivell social pot generar un jaciment d'aquestes característiques.

El treball dels arqueòlegs és essencial per avançar en el coneixement de les societats humanes de la prehistòria, però, és imprescindible que els seus resultats siguin immediatament divulgats en diferents medis i, així, arribin als màxims sectors de la societat possibles. En aquest sentit, arqueologia i societat formen un binomi inseparable.

Són complementaris: esmerçar esforços humans i materials en una excavació arqueològica té sentit quan els resultats són àmpliament divulgats, alhora, la divulgació comporta que es dugui a terme una investigació continuada, sense interrupcions, amb mètodes d'excavació moderns i plantejaments crítics, renovadors. Investigació i difusió són, doncs, els pilars fonamentals d'un jaciment arqueològic.

En el cas de la Balma de la Xemeneia s'ha dut a la pràctica aquesta dualitat des de diferents iniciatives. En totes elles, l'objectiu principal ha estat no solament caracteritzar les societats humans que, temps enrere, van ocupar els cingles de Sant Roc, sinó també que els habitants que actualment viuen a la Vall del Brugent s'identifiquin, participin i es responsabilitzin amb aquesta part el seu passat, del seu Patrimoni.

Un primer apartat està format per la publicació dels treballs arqueològics realitzats a la Balma en diferents mitjans de comunicació (premsa escrita, revistes, apartats de llibres i congressos)[8].

[8] vegeu nota 7

Un segon apartat, per aquelles activitats realitzades des del poble d'Amer: unes adreçades als escolars i unes altres a un públic més general, en les qual ha estat inestimable la participació de diverses entitats cíviques del poble així com de l'Ajuntament d'Amer.

El novembre de 2002 vam dur a terme uns tallers de prehistòria als alumnes de secundària d'Amer, en els quals es van posar en pràctica algunes de les tasques més quotidianes durant la prehistòria identificades a la Balma de la Xemeneia: encesa de foc i reproducció d'eines de pedra. Aquests tallers van ser complementats amb diferents visites guiades a aquest jaciment. El recorregut de cada visita era el següent: sortida de l'institut en direcció a Sant Climent d'Amer. Pel camí s'anava explicant l'entorn natural on ens movíem: el riu Brugent, la massa forestal autòctona i al·loctòna. En arribar al mas Cal Sastre -situat al peu dels cingles de Sant Roc- s'explicava l'evolució geològica d'aquest paratge privilegiat: l'origen marí de les calcàries, l'enfonsament de les valls i l'aixecament dels cingles com a conseqüència de la tectònica de plaques. Finalment, tenia lloc "in situ" un breu explicació dels grups humans que durant la prehistòria van viure a la Balma de la Xemeneia: integració de l'home amb el medi, aprofitament dels recursos vegetals i animals (en especial del cavall), fabricació d'eines prehistòriques i l'ús del foc com a elements bàsics de la subsistència paleolítica. La intenció d'aquestes visites guiades era molt clara: difondre l'existència d'un jaciment situat tant a la vora de l'Institut i del poble d'Amer al col·lectiu més jove de la vall del Brugent perquè aquests nois i noies es sentin hereus i responsables del patrimoni històric i natural del seu territori.

Aquestes experiències a nivell escolar es van ampliar amb uns altres tallers de prehistòria, aquesta vegada adreçats als alumnes de primària. En cada taller se simulava un campament provisional al mateix pati de l'escola per tal de reproduir experimentalment i de forma entenedora l'organització social dels humans de la prehistòria., A més dels tallers d'encesa de foc i fabricació d'instruments, també vam realitzar un taller d'elaboració de pintura prehistòrica pels més menuts (cicle inicial).

15 de novembre de 2003.
I Caminada Popular a la Balma de la Xemeneia. (Foto. A.A.)

La primera activitat adreçada a un públic més ampli va tenir lloc el 17 de novembre de 2002 a la plaça major d'Amer, coincidint amb la fira de Sant Martí, i va consistir en posar en pràctica les tècniques que utilitzaven els vells caçadors-recol·lectors prehistòrics. Proveïts d'eines molt simples, com ara un arc de salze, una broca de pollancre, una base d'heura i d'uns quants còdols de riu vam mostrar com n'eren d'habilidosos els nostres remots avantpassats. Un cop encès el foc vam esquarterar un xai amb eines de pedra. Uns còdols del riu Ter, juntament amb sílex anat a buscar expressament a França, van ser utilitzats com a trinxants. Allí mateix, com si es tractés d'una carnisseria, colpejant amb un dur percussor els còdols i els ronyons de sílex vam fabricar les eines necessàries. Unes eren de gran format -choppers i bifaços- i les altres d'un format més petit -ascles esmolades i rascadores-. En poc més d'una hora, l'animal estava perfectament esquarterat i llest per passar a les brases[9].

A partir d'aquell moment, es va reforçar i intensificar la implicació tan del mateix l'Ajuntament com de diferents entitats cíviques del poble (Grup Excursionista Esquetlles). D'aquesta manera va ser possible realitzar, el 15 de novembre de 2003, i també dins els actes de la fira de Sant Martí, la I Caminada Popular a la Balma de la Xemeneia, durant el transcurs de la qual membres de l'Associació Arqueològica de Girona vam explicar aquest jaciment als habitants d'Amer interessats sobre el seu patrimoni natural i històric.

En aquesta sortida hi assistir un total de 35 persones, de totes les edats i de professions i motivacions personals diferents. Això va enriquir la sortida perquè vam intercanviar informacions molt satisfactòries per tots els assistents. Aquest tipus d'actes són, per tant, molt agraïts perquè aproximen, de forma planera i entenedora, la prehistòria als habitants més pròxims de la Balma de la Xemeneia.

17 de novembre de 2002.
Demostració de prehistòria a la plaça Major d'Amer. (Foto A.A.)

9 Solà, F (2002); Regreso a la cavernas. Amer celebra sus 1053 años recuperando costumbres de la prehistoria. *La Vanguardia*. Vivir en Girona (18-11-2002). pàg 1.

Perspectives de futur: àmbit científic i àmbit social

La campanya d'excavacions d'aquest 2003 a la Balma de la Xemeneia ha permès confirmar que es tracta d'un dels jaciments arqueològics del plistocè superior amb més projecció de futur a les comarques gironines, tant des del punt de vista científic com social.

A nivell científic, la continuïtat en els treballs aportarà noves dades per l'estudi del les societats humanes durant plistocè superior a comarques gironines, i en especial sobre l'aprofitament dels recursos faunístics dels grups homínids que tenien la caça com a sistema de vida. Alhora, amb la descoberta de la Balma de la Xemeneia s'ha trencat una dinàmica històrica en la investigació del paleolític a les comarques gironines perquè feia almenys vint anys que no és trobava un jaciment amb aquest potencial. Finalment, també permet plantejar l'existència d'un tipus de caça peculiar i poc conegut a la península Ibèrica: la caça de cavalls tot despenyant-los des del cingle.

A nivell social, la Balma de la Xemeneia, situada en un entorn formidable, reuneix totes les condicions perquè sigui un lloc de visita obligat tan per escolars com pel públic en general. Poques vegades es té a l'abast l'oportunitat, i el privilegi, de poder observar amb tanta llibertat de moviments un espai natural que reuneixi unes condicions semblants: geologia, paleontologia, botànica, zoologia, prehistòria, construccions medievals...

Les hores passades en aquest altiplà calcari de gran bellesa, resseguint els vells camins i gaudint del seu proverbial silenci, han deixat en nosaltres uns records difícils d'oblidar. És natural, doncs, que pensem en un projecte social que arreli profundament entre els actuals habitants de la vila d'Amer i que integri la observació de la naturalesa i l'estudi i divulgació del patrimoni arqueològic de la muntanya del Grony. L'ordenació del territori i la seva explotació racional, per força ha de comportar la seva estima i protecció integrals.

La Balma de la Xemeneia forma part d'un ecosistema ben conservat. Està situada en un lloc amb molt de caràcter, enmig dels imponents cingles de St. Roc. És una talaia formidable, des d'on es pot contemplar la vall mitjana del Ter i les Guilleries. Encara que no fos un jaciment arqueològic, pagaria la pena desplaçar-s'hi per tal de poder gaudir d'un paisatge tan formidable. El jaciment arqueològic de la Balma, doncs, és un valor afegit. Hauria de ser una visita obligada de tots els escolars i ciutadans en general de la vall del Brugent. Forma part del seu més antic passat, un llegat que cal estudiar a fons i divulgar. Un passat únic, que cal comprendre, respectar i preservar.

Costa poc d'imaginar aquest jaciment prehistòric integrat en un pla estratègic, ben pensat i amb un horitzó temporal a mitjà termini. Pensem, naturalment, en un parc arqueològic ben estructurat. Dissenyar-lo i anar-lo consolidant a poc a poc, sense pressa.

Agraïments

Donem les gràcies, en primer lloc, a tot el poble d'Amer, per la càlida acollida que ens ha dispensat: als responsables de l'Ajuntament (Joan Güell, Jordi Fontàs, Josep Serrat, Josep Boades); als membres del Grup Excursionista Esquetlles (Lluís Bosch, Carme Pujol, Carme Casacuberta i Pere Babot) així com a Félix Llobet (propietari dels terrenys on s'ubica el jaciment), Andreu Espígol i Bibiana Agustí.

A l'Eudald Carbonell i en Robert Sala (Universitat de Tarragona) pel seu suport en el nostre projecte. Al suport institucional de la Montserrat Mataró (arqueòloga territorial de Girona) i a en Joan Domènec (delegat de Cultura a Girona). A Daniel Boanventura per la difusió a la premsa dels resultats de l'excavació.

Finalment, als arqueòlegs/gues que han participat en l'excavació de 2003: Clara Alonso, Pep Vallverdú, Marisol Garcia, Marcel Matarrodona, Gerard Campeny, Maria Carbajales, Maia Weisman, Núria Iglesias, Amèlia Bargalló, Judit Bosch i Joana Gabucio.

